

כופין על מידת סדום

שיעור זה קשור לכלל:

חלק הכלל בממוץ

תמצית השיעור: לדעת ה"אור זרוע", ניתן לכפות על האדם לתת לחברו הנאה אם אין הוא חסר בכך. כח הכפיה נובע מן השיתוף בממוץ, שממנו מגיע "כח הכלל בממוץ". הממוץ ניתן לאדם לשימוש, ואם אין הוא משתמש, ניתן לכפותו לתיתו לאחר.

בכמה מקומות אמרו חכמים ש"כופין על מדת סדום". פירוש הדבר שכאשר "זה נהנה וזה לא חסר" - כאשר הנאתו של האחד איננה באה עם הפסדו של האחר, כופין אותו לתת לו את הנאתו. המסרב להנות חברו הרי הוא נוהג מנהג סדום, כפי שאמרה המשנה (אבות פ"ה מ"י):

ארבע מדות באדם. האומר שלי שלי ושליך שליך, זו מדה בינונית. ויש אומרים, זו מדת סדום. שלי שליך ושליך שלי, עם הארץ. שלי שליך ושליך שליך, חסיד. שלי שלי ושליך שלי, רשע.

הצעת הסוגיא

סוגיית "זה נהנה וזה לא חסר" במסכת בבא קמא (דף כ' ע"א) דנה בשאלה האם "הדר בחצר חברו שלא מדעתו צריך להעלות לו שכר". הגמרא איננה מזכירה במפורש כלל זה ש"כופין על מדת סדום"¹, והראשונים מבארים שכלל זה איננו חל בסוגיא, שכן לא ניתן לכפות אדם לתת לאחר לגור בביתו. כך פוסק הרמ"א (חו"מ סי' שס"ג סע' ו'):

הדר בחצר חברו שלא מדעתו... אם אותה חצר אינה עשויה לשכר, אינו צריך להעלות לו שכר... אף על פי שדרך זה הדר לשכור מקום לעצמו, שזה נהנה וזה אינו חסר. הגה - ודוקא שכבר דר בו, אבל לא יוכל לכופו לכתחילה שיניחנו לדור בו, אף על פי דכופין על מדת סדום במקום שזה נהנה וזה אינו חסר, הני מילי בדבר דאי בעי ליהנות לא יוכל ליהנות. אבל

¹ יש מן הראשונים שקשרו את סוגיית בבא קמא לכלל ש"כופין על מידת סדום", ואמרו שזו סיבת הפטור כאשר "זה נהנה וזה לא חסר". דנו בכך האחרונים, עי' פני יהושע לבבא קמא כ' ע"א, שהוכיח כך מדברי התוס'.

בכי האי גוונא דאי בעי בעל חצר ליהנות ולהרויח להשכיר חצירו היה יכול,
אלא שאינו רוצה, אין כופין אותו לעשות בחנם.

נראה שסברתם היא, ששימוש שבמנהג העולם משלמים עליו כסף - לא ניתן לכפות אדם
לעשותו בחינם. כופין על מידת סדום כאשר האדם ש"לא חסר" - מסרב לעשות להנאת
חברו דבר שאין יכולת לקבל עליו תשלום.

בעל האור זרוע (בבא קמא פ"ב סי' קכ"ב) מביא דעה אחרת:

ויש אומרים דכופין ליה לבעל החצר שיניח את זה לדור בו, דכיון שלא
קיימא לאגרא, כגון זה כופין אותו על מידת סדום, כדאמרינן בפרק קמא
דבבא בתרא גבי תרתי ארעתא שיש להם לחלוק על חד נגרא, ואחד מהם
קנה קרקעות אצל האחת, כגון זה כופין על מידת סדום, דכיון דאחד ניגרא
נינהו, שתיהן שוות, וכפינן את זה שיניח ויתן לו הקרקע שאצל הקרקע
שקנה. הכא נמי כפינן לבעל החצר שיניח לדור בחצירו לזה הראשון שבא
לדור בתוכו.

לפי דעת האור זרוע, בית דין כופה את בעל החצר לפתוח אותו בפני מי שיבוא ראשון לגור
בו.

דעה זו מעוררת, לכאורה, תמיהה רבה. וכי ניתן לכפות על אדם להכניס לחצרו אדם אחר,
משום שהוא אינו חסר בכך? ואף אם כופים - מדוע לא יכול הוא לקבוע מי יגור בחצירו?
מדוע לתת לראשון שבא?

הרי יכול הוא לטעון: זה הבית שלי, ואני לא פותח אותו לרשות אחרים. אינני צריך לספק
הסברים על דרך התנהגותי עם רכושי הפרטי.

כיצד ניתן לכפות עליו לתת לאדם אחר להשתמש ברכושו בלי תמורה?

שיתוף הקנין ויחוד הקנין

נראה, שהדברים יתבארו לאור יסוד שביאר הרב קוק זצ"ל (אגרות ראי"ה ח"א, אגרת
פ"ט):

והנה ההכרעה בין שיתוף הקנין, המעביר קו על כח הצדק של "שלי שלי
ושלך שלך", ובין הגבלת זכויות כל יחיד ויחיד, זה אחד מהדברים הקשים
שבעמקי המשפט. והנה על הדבר הנאבד באמת הכריעה תורה, שאחר
היאוש כבר כח השיתוף גובר בו על כח היחוד, והשיקול האלקי השווה בזה
את כף המאזנים לצד הקומונא, שגם בה נמצא גרעין טוב, ובלא יאוש נתן
מקום להכריע על ידו את יתרון השימוש לטוב ולצדק בכח הרכוש.

בדרך כלל, האמירה "שלי שלי ושלך שלך" מבטאת את "כח הצדק". ממנו של האדם ניתן
לו לשימוש ולהנאתו. אולם, כפי שאמרה המשנה, פעמים שאמירה זו היא "מידת סדום",

ואז מעבירים קו על האמירה "שלי שלי ושלך שלך". אימתי כך הוא? כאשר האדם נוהג במידת סדום. מידת סדום היא יצירת נורמה עקרונית של התנגדות לנתינה. יש לאדם בית שאיננו עומד להשכרה, והוא מסרב לתת לחבירו לגור בו. כאשר שואלים אותו: מדוע אתה מסרב? הוא אומר: ככה. זה שלי, ואני לא נותן את זה לאף אחד. לאדם זה יש התנגדות עקרונית לנתינה, גם כאשר הוא "לא חסר". התנהגותו מתאימה לחוקי סדום, שהתנגדו לנתינה, ובית הדין כופה את האדם שלא לנהוג מנהג זה. על מצב זה נאמר: "כופים על מידת סדום".

בדרך צחות ניתן להסביר את המשנה באבות:

האומר שלי שלי ושלך שלך, זו מדה בינונית. ויש אומרים, זו מדת סדום.

כאשר אדם פרטי אומר "שלי שלי ושלך שלך" - זו מידה בינונית. כך הוא סדר החיים הרגיל בין בני אדם. אולם כאשר "ויש אומרים" - כאשר אמירה זו הופכת להיות אמירה ציבורית ונורמה התנהגותית - זוהי נורמת ההתנהגות של סדום. כאשר כופים על מידת סדום, מבאר הרב קוק, הממון הופך להיות מ"שלי שלי" ל"שלנו". הקנין מופקע מהיחיד, והופך להיות נחלת הכלל. מלכתחילה הופקד הממון אצל האדם, אולם יש מקרים - כאשר הוא חורג מצורת השימוש הראויה - שהפקדון נלקח ממנו. בצורה כזו מתברר שהשימוש בבית הזה הוא "חלק הכלל"² בממונו של האדם, והכלל נותן אפשרות למי שזקוק לכך להשתמש. לאור זאת מובן מדוע הראשון שבא מקבל את זכות השימוש בבית. לכאורה היה מקום לטעון, שיש לו לאדם "טובת הנאה", ואף כאשר הוא נדרש לתת מרכושו, כגון במתנות עניים ומתנות כהונה - הוא יכול לקבוע למי הוא נותן. אולם כאן אין זה כך, משום שקודם שמופיע "חלק הכלל בממון", מופיע "כח השיתוף". הממון כבר איננו שייך לאדם זה, אלא לרכוש המשותף לכולם, ולאדם אין שייכות אליו ויכולת לקבוע למי לתת את הבית.

² מקורו של ביטוי זה בספר הכוזרי (מאמר שלישי, י"ט): "...והמתפלל אך ורק בעדו דומה לאדם שבשעת סכנה למדינה יסתפק בתקון ביתו הוא ואינו רוצה להשתתף עם אנשי המדינה בתקון חומותיהם. אדם כזה הוצאתו מרובה וסכנתו מתמדת. ואילו האיש המשתתף עם הצבור, הוצאתו מועטת ובטחוננו מרובה, כי את אשר לא הספיק האחד לעשות בא האחר ומשלימו, וכך תעמוד המדינה על השלמות הגדולה ביותר האפשרית לה, וכל אנשיה יהיו נהנים מברכותיה על ידי הוצאה מועטת, והכל לפי החוק ומתוך הסכמה. כך קורא אפלטון את ההוצאה לפי החוק: 'השתתפות החלק בכל'. ומשעה שהיחיד מתעלם מהיותו חלק בכל, זאת אומרת מחובתו לעבוד למען תיקון הצבור שהוא חלק ממנו, ומחליט לחסוך תועלתו לו לעצמו, חוטא הוא לכלל וביותר לנפשו, כי היחיד בקרב הצבור הוא כאבר יחיד בכללות הגוף, שכן אלו היתה הזרוע מונעת את דמה בשעה שיש צורך בהקזתו היה הגוף כלה והזרוע כלה עמו. אכן ראוי לו ליחיד לסבול אף את מר המות למען הצלת הכלל, אך לפחות צריך היחיד לחשוב על חלקו בכלל למען יתן תמיד חלקו ולא יתעלם ממנו. אולם הואיל ודבר זה אין ללמדו מן ההקש קבע האלוה את כל דיניו. המעשרות והמתנות והקרבת ודומיהם הם חלק הכלל בקנינים, ובמעשים - השבתות והמועדים והשמיטות והיובלים וכיוצא בהם, ובדבורים - התפלות והברכות והתשבחות, ובמדות - האהבה והיראה והשמחה".

הדבר דומה לדוגמא שמביא הרב מאבדה. כאשר האדם מתייאש מאבדה ובכך מסתלק מזכות השימוש שלו באבדה - אין הוא קובע מי יזכה בה. האבדה שייכת לציבור, והראשון שיגביה אותה - יזכה בה.

כך גם במקרה זה. כאשר האדם איננו משתמש בבית, ואיננו מוכן לתת לאחרים להשתמש בבית, מופקעת ממנו זכות השימוש בבית. אדם קונה קניינים כדי להשתמש בהם ככל שהוא חפץ. אם אין הוא משתמש בהם - לא ניתן לו הקניין רק כדי להחזיקו ברשותו ולמנוע מאחרים את השימוש. זוהי מידת סדום, ולכן הוא מסתלק מהקרקע, והראשון שיבוא - יזכה בה.